

gyermek hatása igen előnyösen felhasználható. Egy „megdondolt-fegyelmezett” vagy egy „érzékeny” típusnak a barátsága feltétlen üdvös lehet a „zárkózott—száraz” fejlődésére. A gondosan megválasztott pálya szintén segítségére lehet, hogy kevés pozitív előjelű tulajdonságait érvényesíteni tudja.

*

Mesnard, amikor a Heymans-Le Senne-féle típusok gyermeki „arcát” megrajzolja, nem követ könyvében bizonyos meghatározott rendszert (pl. mozgásos tevékenység, indulati élet, akarati élet stb., stb.). Célja inkább az, mint látjuk, hogy az egyes jellem-típusoknak „profil”-t adjon, hogy így jól megmaradjanak emlékezetünkben. Természetesen ún. „tisztá” típust a gyakorlatban ritkán fogunk találni, de egy-egy tanuló lelki feltérképezéséhez — kiindulásul — mindenkinek adhat e jellemtan segítséget.

A műnek pedagógiai vonatkozású részét itt nem ismertetjük, a mi feltételeink ugyanis nagyban mások, mint a polgári környezet. Éppen ezért a különböző jellem-típusok közösségi és egyéni nevelését nekünk magunknak kell kidolgoznunk, esetleg a fenti karakterológiai ismeretek birtokában.

Egye (András)

A KITŰNŐSÉGEKRŐL ALKOTOTT FOGALMAK A PEDAGÓGIÁBAN

The Yearbook of Education, 1961. London. Evans Brothers Ltd. 503 lap.

A kitűnőségről alkotott fogalmak a pedagógiában: ezt az összefoglaló címet adja a *Yearbook of Education* szerkesztő bizottsága 1961-ben összeállított kötetének. A tárgyalta probléma köre azonban szélesebb, mint a cím tartalmáé. 46 szerző 3 nagy fejezetben, összesen 47 tanulmányban keres feleletet arra a kérdésre, indokolt-e és lehetséges-e a tehetséges tanulók különleges pedagógiai vezetése, megmutatózó képességeik ápolása és fejlesztése, akár a köznevelés-meglevő intézményrendszerén belül, akár célszerű önálló intézmények, intézkedések segítségével. A három fejezet közül az első a *kitűnőség fogalma* címen 13 tanulmányt foglal egybe (köztük egyet Jugoszláviáról), a második a *tehetséges gyermekek gondozása* címen 19 országról ad helyzetrajzot (köztük van a Szovjetunió, Bulgária, Lengyelország), a harmadik *esettanulmányok* címen részletproblémákat tárgyal, egyes intézmények munkáját ismerteti (köztük a Bolsoj Balett Iskoláét). A kötet ismertetésénél nem követhetjük ezt a beosztást. A rendelkezésünkre álló terjedelem figyelembevételével a probléma időszerűségére, a tehetséges gyermekekről alkotott nézetekre és a nevelésben már érvényesülő vagy javasolt megoldásokra térünk ki a közölt anyag felhasználásával.

I. A probléma időszerűsége

Kitűnő emberek mindig voltak, és kitűnő tanulók is, mióta iskolák működnek. Azt azonban igen nehéz lenne bizonyítani, hogy a társadalmi élet egyik-másik területén kitűnő emberek kitűnő tanulókból kerültek ki, és hogy a kitűnő tanulók váltak kitűnő emberré. Sokat írtak az iskola és az élet másféle mértékéről. És írtak arról is, hogy ez az élet számára nem jó. Platon már minden értet felsorakoztat a mellett, hogy az állam vezetőit a megismert kitűnőkből kell kiszemelni, és ezeket különleges neveléssel kell felelős tisztikre képesíteni.

A probléma felmerülésének napjainkban a nyugati államokban nem az az általános emberi érdek és igény az indoka, mely végső fokon a *mindenki képességei szerint* elvben fejleszhető ki. Az egyes tanulmányok okfejtését nagyon leegyszerűsítve, két egymással összefüggő, egyetemesen érvényesülő és egy különleges tényezőzt említünk meg, melyek a tehetségesek — a kitűnők — különös figyelembevételét sürgetik:

Az első a merev osztálytagozódás lazulása és az életszínvonal emelkedése: ennek a két ténynek iskolai következménye a középiskolai tanulók számának folytonos növekedése, az egységes, szelektáló, a magasabb tanulmányokra kizárólagos joggal előkészítő középiskola ágazatokra bomlása, a műveltséghez vezető egyetlen „királyi út” helyett a párhuzamos utak sokasága... De ezzel a folyamattal párhuzamosan igen bonyolulttá vált a gazdasági és társadalmi élet szervezete. Ahol nem lehet szocializmusról beszélni, ott technikai társadalomról, nivellált hivatási társadalomról, esetleg egyszerűen a modern élet követelményeiről értekeznek, mindig azzal a levont következtetéssel, hogy nincs többé egyféle értelmiség, hanem sokféle... Egy ilyen bonyolult igényeket támasztó közösségi élet differenciált iskolaszervezetet kíván meg, mely képes

minden iskolás tanulót elvezetni hivatása felé, és képes minden hivatás számára az arra való embereket kinevelni. A kitűnőket ebben a nagy együttesben kell felismerni, mert *nem mindegy*, legalább egyes hivatásoknál nem mindegy, hogy *ki tölti be ezeket, és az egyes embernek sem mindegy, hogy milyen hivatást tölt be.*

A harmadik — különleges — tényezőnek a népek, főként a kapitalista és a szocialista országok közti versenyt említik a tanulmányok szerzői. A bevezető dolgozatot író szerkesztők így jellemzik ezt az állapotot:

Az a tény, hogy a Szovjetunió megelőzte az Egyesült Államokat a mesterséges-bolygók kilövésében, erősen hozzájárult az amerikai iskolarendszert bírálóik helyzetének megerősödéséhez. A technika terén elért sikereket a jó iskolapolitika követelményének tartották. A szovjet nevelés hirtelen a világgözcímért érdeklődésének középpontjába került, nagymértékben azért, mivel Amerika lemaradásáért a szovjet néppel folytatott versenyben a nevelést állították előtérbe bünbaknak. Részben ettől a felindulástól függetlenül is erős érdeklődés ébredt az Egyesült Államokban a tehetséges gyermekek iránt és erőfeszítéseket tettek az iskolai tanterv gazdagítására, rájuk való tekintettel... Az európai pedagógusok nem voltak restek az érvelés átvételében, és a hagyományos, sokszor rossz és maradi gyakorlat igazolására használták fel azt. Igazolást találtak a tehetséges gyermekeknek Európában mindig kijáró érdeklődésre. Kétségtelenül tekintettel kezdtek lenni a technikusok és tudósok iránti nagy keresletre, akik Oroszországban nagy társadalmi tekintélyt élvező személyek. De meg kell jegyezni, hogy kevés nyugat-európai országban biztosítottak még a különleges technológiai vagy éppen természettudományos gyakorlatnak ugyanolyan megbecsülést, mint a klasszikusoknak vagy más hagyományos tanulmányoknak. Nincs kétség abban, hogy vannak változások, és éppen ezek a tárgyak lesznek majd a szelektív nyilvánvaló eszközök, mint ahogy régebben a klasszikusok töltötték be ezt a szerepet. Valóban úgy látszik, hogy a természettudományokban és a technológiában foglalkoztatott egyéneket gondosabban fogják kiválogatni, bizonyos tekintetben nagy tisztelettel is veszik körül. Az ilyenféle társadalmi elismerés a kitűnőség kritériumait foglalja magában. A jövő mutatja meg, vajon a Nyugat-Európában a természettudósoknak juttatott elismerés eléri-e azt a fokot, mint a Szovjetunióban. Az azonban mindenképpen bámolós; hogy azokat a sikereket, melyeket a Szovjetunióban közös, nem szelektív középiskolai rendszer segítségével értek el, a nyugat-európai országokban — pl. Angliában — arra használják fel, hogy igazolják egy szelektív középiskolai rendszer létezését... (29. l.)

Az a tény, hogy ma felismerték a kitűnő képességű gyermekek megkeresésének és a velük való foglalkozásnak a fontosságát, természetesen korántsem jelenti azt, hogy egyértelműen sikeres megoldást is találtak a problémára. A nehézségek közül a legnehezebben kiküszöbölhető társadalmi természetű. Minthogy a korszerű köznevelés kialakulása óta az iskolák alapvető feladata mindenki valamilyen fokú kiművelése, és a művelődés jelentése egy — bármennyire is „mozgásban levő” — társadalmi rendbe való beilleszkedés, egyéni tehetségek megjelölése, különleges gondozása kikerülhetetlenül vált ki ellenhatást, elvezet a rendkívüli társadalmi teljesítménnyel még nem bizonyított kiváltságnak mint *kiváltságnak* a visszautasításához. Nem véletlen, írja egy tekintélyes angol pszichológus máshol, hogy a gyermekek közötti egyéni különbségekkel foglalkozó irodalomban a nehezen tanulókkal, a fogyatékosokkal, a szellemileg az átlagosan aluliakkal foglalkozó művek száma közel 10-szerese a tehetségesekkel foglalkozókénak (*Burt, Sir Cyrill: The gifted child etc., The Times Educational Supplement, 1962. No 2, 436.*) De ez a történelmileg igazolható társadalmi ellenállás indokolt a kötetben is felszínre kerülő sok kétséget. Azt természetesen nem lehet vitatni, hogy a pszichológia és a neveléstudomány tökéletesíthetik módszereiket a tehetségek változatainak és fokozatainak felismerésében, és hatékony utakat jelölhetnek meg teljes kifejlődésükre, de ha nem képesek párhuzamosan a társadalmak szemléletén és igényein módosítani, akkor a valóságban nem fognak változtatni azon, hogy a tehetségeket nem megfelelően használják fel. A nagy tehetségre — a lángészre — vonatkozóan pedig egy angol szerző így nyilatkozik: „... úgy látom, hogy a nevelés — múltja alapján megítélve — igen kis szerepet játszhatik egy lángész felfedezésében vagy segítésében. Igazi ösztönzés a pedagógusok körén kívüli erőktől jön, hiszen a pedagógusok egészükben igen ortodox, engedelmes, lázadásra nem hajlamos emberek...” (125—126. l.).

II. A tehetséges gyermekekről alkotott nézetek

A tanulóknak azt a tehetséges hányadát, amelyik sikeres egyetemi és főiskolai tanulmányokra — tehát magasabb matematikai, nyelvi, természettudományos stb. tanulmányok önálló folytatására — képes, az Egyesült Államokban, Angliában és Nyugat-

Németországban a korosztályok 15—20%-ában adják meg, akár differenciált középiskolákban tanítják őket, akár nem. Amikor tehetségekről írnak, részben ezt a nagyjában egyötöd részt értik rajtuk, részben azonban finomabban is megkülönböztetnek: 1959-ben a nyugat-német *Rahmenplan* a tanulók 20%-ának ajánlja a gimnáziumot 6 éves elemi iskola elvégzése után, 5%-ának a *Studienschule* a 4 éves elemi iskola után; az Egyesült Államokban régebben a 130-as vagy ennél magasabb intelligencia-hányadosot tekintették a kitűnőség jelének, ma — bár a magas intelligencia-hányados még mindig jellemzője a kiválóságnak —, tehetségeseknek minősítenek tanulókat megismétlődő kiváló szellemi teljesítmények vagy elhatárolt területeken (képzőművészet, zene, írástudás) megmutatkozó eredetiség alapján; ez a szemlélet változatosabb, az egyéni eltérések nagyobb skáláját figyelembevevő értékelést tesz lehetővé. A lángész, a jövőd nagy vezető, felfedező és feltaláló, költő, író, zeneszerző, matematikus, filozófus stb. a tehetségeseknek egy szűkebb körben kap helyet, ezek tehetségük és tulajdonságaik együttese segítségével emelkednek ki társaik közül. Az ilyen kivételes lehetőségekkel rendelkezők egy évfolyam 1/2—1%-át sem teszik ki, és korai felismerhetőségükhöz is sok kétség fér: bámulatos teljesítményeket érnek el egyesek már gyermekkorukban, mint *Mozart*, *Gauss* vagy *John Stuart Mill*, és csak későn emelkednek ki mások, mint *Newton* vagy *Darwin*. És amennyire kézenfekvő, hogy kedvező környezeti feltételeket kell biztosítani a tehetség kibontakozásához, hogy az a matematikus, aki 20 éves koráig nem tanulta meg az alapvető technikákat, az a zenész, aki nem tanult meg eszközön játszani ugyanaddig az életkorig, az nehezen lesz eredeti művelője hivatásának, ugyanúgy igaz az is, hogy *Faraday*, *Dickens*, *d' Alembert* és mások nyomorúságos körülmények közt is célhoz értek . . .

Számos tanulmány szerzője — nem túl nagy rendszerességgel — taglalja a kitűnőség jegyeit. Milyen tulajdonságok alapján minősíthető valaki kitűnőnek? Általános feltételekként szerepelnek, természetesen együtt érvényesülő tényezőkként, a különös *érzékenység*, a nagy *érdeklődés*, a tanulmány *motiváltsága*, ebből eredően a magas *igényszint*, a *kivartás* és *állhatatosság* a célra irányuló gondolkodásban és cselekvésben, az átlagosnál nagyobb *tanulékony* — benne a korán kezdődő, gyors *megértés*, a *megismerés eredményes módszereinek* korai elsajátítása, a jó *emlékezőképesség* —, az *új iránti fogékonyság*. A megismerés körében maradvány az ilyen beállítódás és magatartás az átlagosnál kiterjedtebb és elmélyedőbb *tudáshoz* vezet, mely akár mint ismeretekben való gazdagság, akár mint eszközi kellék az új megértésének vagy megtalálásának (továbbfejlesztés, alkotás) egyik leglényegesebb előfeltétele. A hagyományos iskolák alig jutottak túl az értelmi képességek, ezek közt is túlyomóan az emlékezet gyakorlásán és fejlesztésén: a kitűnő tanulót az emlékezeti tudásban való gyarapodás alapján értékelték. Európai szerzők (307. l.) ma is kifogásolják, hogy kiválogatásuk alapja az értelmi képesség és teljesítmény, hogy a magasabb tanulmányokhoz megkívánt „kitűnőség”-et prognosztikus érvénnyel ezen egyetlen kritérium alapján állapítják meg, feltételezve, hogy a folyton nehezedő tanulmányok a kívánt %-ra szállítják le a jelentkezők számát.

Igen valószínű, hogy a felsorolt tulajdonságok — legalább valamilyen mértékben — feltételei a kitűnőségnek erkölcsi, viselkedési, gyakorlati stb. téren is, szükségesegek a jó — gazdasági, politikai, katonai stb. — vezetéshez, a különleges képességek kifejlesztéséhez (művészet, irodalom, festés, szobrászat, zene, színjátszás, ékesszólás, tánc stb.). Igen nagy súlyt mutatnak rá azonban egyes szerzők arra, hogy csak az értelmi megismerés eredményeitől nem lehet megértést várni a bölcsesség értelmében: tehát erkölcsi, pedagógiai, politikai, esztétikai, humánus kitűnőséget.

A szerzők nagy része a probléma társadalmi oldalát vizsgálja, egyes szervezeti megoldásokat ismertető fejezetek pedig gyakorlati eljárásokat elemeznek, ezért csak sok tanulmányból együtt lehet összerakni annak a lényegében kétféle magatartásnak az indokolását, amelyet a *kitűnőség* említett jegyeinek *iskolai értékelésénél* tanúsítanak.

Számos tapasztalat bizonyítja, hogy a nagyon tehetséges tanuló társaihoz viszonyítva *koráértett*, éveikkel megelőzheti a vele együtt tanulókat általános szellemi fejlettségben, egy különleges tanulmányban vagy tevékenységi körben. Egy-két hónap alatt túl juthat azon, amit a többiek egy év alatt is csak többé vagy kevésbé sajátítanak el. Így számára igen hamar nincs megoldandó kérdés, céltalanul vesztegeti el idejét, mivel az iskola nem készíti neki való erőfeszítésre. Ugyanekkor kortársai sem bizonyulnak ösztönző emberi környezetnek. Különleges képességeket az átlagos tanulók számára előírt tanulmányok és a szabványos pedagógiai gyakorlat felszínre sem hozhat. Ez az értékelés a tehetséges tanulók különválasztása felől egyengeti az utat . . .

Ennek a felfogásnak és magatartásnak alapjait mások nem tartják szilárdnak, mivel nem veszik tekintetbe a tehetséges vagy nagyon tehetséges tanulót magát. A tehetség — mondják — mindig több, mint *koráértettség*, mint könnyedség a szóbeli kifejezőképességben, több, mint *emlékezőképesség* és *érdeklődés*, mint *képzelőerő* és *alkotó-*

képesség. Kell még hozzá egy korábban vagy későbben erőssé való ráirányulás a tanulmányok vagy tevékenységek egy körére (Newton: „Mindig erre gondoltam.”), sikeres műveletek és módszerek szünet nélküli gyakorlása (pl. számoló művészek), az átlagosnál erősebb motiváció és beállítódás, mely elvezeti céljához a tehetséges tanuló. A tehetséget utat tör magának, és csak maga művelheti ki magát. Az elkülönítést ilyen felfogás mellett annál kevésbé lehet javasolni, mivel nehéz egyértelműen ösztönző környezetet elképzelni sokféle tehetség számára. A tehetséges tanuló jól érzi magát osztályában és iskolájában, ha mind a pedagógus, mind társai részéről érdeklődést és megértést tapasztal az őt foglalkoztató problémák iránt (nem bélyegzik meg különképpen), ha az oktatás és a tanulmányi irányítás az ő igényeire is tekintettel van, már korán alkalmat teremt képességei fejlesztésére, megfelelő gyakorlatok beiktatására, ha kapcsolatot építhet ki magához hasonlókkal, ha elismerést és folytonos további ösztönzést kap... „Véleményem szerint — írja egy kanadai szerző — a legjobb képességű vagy legtehetségesebb tanuló számára a tehetséges tanár a legnagyobb jótétemény. A tehetséges tanár nemcsak mélyes tudásával tünik ki, hanem képzelő erejével is: felfedezi az igényeket és lehetőségeket, tanulói megértése alapján találja meg azokat a módokat és eszközöket, melyek segítségével a legkedvezőbb fejlődést biztosító pedagógiai helyzetet teremthet. Legnagyobb problémánk jelenleg iskoláink ellátása elégséges számú ilyen pedagógussal...” (260. l.)

A számolás a tehetségesek nevelésével mint társadalmi problémával szükségszerűen befolyásolja a keresett megoldás módjait. Elméletileg — állapítja meg egy angol szerző — lehetne bizonyítani, hogy egyéni kezelés vagy foglalkoztatás kis csoportokban kizárólag a tehetség kifejlésztésének jobb módja lehet, mint az együtt-tanulás népes osztályban. Csakhogy a nagyobb tehetség és az annak valószínűleg kijutó nagyobb befolyás — tekintély, elismerés, jelentőség, hatalom — mind nagyobb társadalmi felelősséggel kell, hogy együttjárjon, a tehetségesek nevelése nem szűkülhet össze egy társadalmi rétegnek tekintett *élite*. Ezért mindig újból erőfeszítést kell tennie az iskolának annak érdekében, hogy a tehetségeseket minden társadalmi osztály és réteg gyermekei között megtalálja, bármilyen anyagi viszonyok között is éljenek ezek, és a képességeik kifejlésztésének legjobb feltételeit teremtsen meg. Ez a feladat pedig eléggé meghatározza a követhető utat (269—270. l.).

Egészen nyilvánvaló, hogy az iskola még abban az esetben sem egyenlítheti ki a nagy gazdasági és társadalmi különbségeket, ha ezt a feladatát komolyan veszi. Maga a társadalmi elismerés vagy vezetés, teszi hozzá az amerikai állapotokat jellemző egyik szerző, túlságosan bonyolult ahhoz, hogy az iskolai értékelés alapján lehetne rendezni. Az értelmi téren való kiemelkedésen felül időérzék, az emberekkel való bántni tudás, bátorság, kitartás és sok más kell elnyeréséhez, többek között szerencsés véletlenek összjátéka is. Több száz fiatal egyetlen tanárnak minden időben azonosan az esélye arra, hogy egyszer ő legyen a *Harvard*-egyetem elnöke. De csak egyet választanak ki személyisége, múltja, nevelése, családi kapcsolatai, hivatali minősítése és nem utolsósorban kora alapján... A vezetés akadémiái téren igen kevéssé függ össze azzal, amit az iskola a tehetségért tesz. Az iskolának a legtöbbet kell megtennie mindenki érdekében. Az élet mondja meg, érdemes volt-e megtennie, amit tett... (366. l.)

III. Megvalósított vagy javasolt megoldások

A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban a köznevelési rendszeren belül nincsen a tehetség alapján végzett elkülönítés. Az iskolák — a mezőgazdasági és ipari munkába való bevezetésén felül — a tanterven kívüli szabad tevékenységek, kiegészítő tanulmányok (szakkörök), eltérő egyéni és közösségi foglalkoztatás útján biztosítják a több teljesítményre képes tanulók képességeinek gyakorlását. Könyvtárak, klubok, tanulmányi versenyekre való felkészülés, az ifjúsági mozgalom számos kezdeményezése biztosítják a tehetségek felismerését és célba jutását. Ezeknek működését jobban ismerjük, mint amennyire a viszonylag rövid tanulmányok tájékoztatnak. A Jugoszláviáról szóló beszámolóiból emeljük ki azt a megállapítást, mely szerint az önálló gondolkodást, technikai ügyességet, társas erőnyeket, esztétikai értékeket mind nagyobb figyelemben részesítik; számos kísérleti iskolában figyelik és tudományos módszerekkel értékelik az egyes területeken elért jobb eredményeket. Lengyelországra vonatkozóan Bogdan *Suchodolsky* jut arra a következtetésre, hogy a — fentebb említett — tanterven kívüli foglalkozások kielégítően oldják meg a különlegesen tehetséges tanulók problémáit még akkor is, ha más országoknak a tehetséges tanulók számára létesített különleges iskoláival végez összehasonlítást.

A többi országban változatlanul nagy szerepet töltenek be a különböző természetű vizsgák, ezek indoklása, hogy mindent figyelembevéve a társadalmi szelekciónak, az

eltérő képességeket és teljesítményt kívánó hivatásokra való elosztásnak nincs jobb eszköze. Annak érdekében, hogy a vizsgákon mind kevesebb legyen a lehetősége a szubjektív elemek érvényesülésének, társadalmi és anyagi természetű kiváltságok átörökítésének, egyrészt objektív, tudományosan is megalapozott mérésekhez folyamodnak, másrészt — a lehetőségekhez képest — a vizsgákhoz vezető utat dolgozzák ki a tanulók számára. Így az első elkülönítést az inkább elméleti vagy gyakorlati, az inkább természettudományos vagy történelmi-irodalmi ágazatok között úgynevezett *eligazító szakasz* (orientációs osztályok) beiktatása útján történik, ez azzal a következménnyel is jár, hogy későbbi időre tolja ki a szétválasztást.

Több országban lehetővé teszik az *akcelerációt*, a tanulmányoknak az átlagos tanuló számára megállapított időnél rövidebbre fogását. Így Ausztráliában (inkább alsóbb osztályokban és nem túl gyakran), az Egyesült Államokban (osztály-ugrás, gyorsabb haladás, korábbi felvétel, előbbre helyezés), Kanadában (kísérletképpen) és Egyiptomban. Ennek a megoldásnak nem kívánatos következményeként említik, hogy kiemeli a tehetséges tanulót kortársai közül, továbbá — az osztály-ugrásnál — lehetővé teszi a hiányos tájékozottsággal történő előrelépést, ami egyes tárgyaknál okozhat később nehézséget.

Számos beszámoló tájékoztat arról, hogy a tehetséges tanulóktól kortársai között *gazdagabb, igényesebb, elmélyedőbb tanulmányokkal foglalkoztatják*.

Sokan ajánlják és sokan bírálják a tehetséges tanulók *külön csoportokba* való egybegyűjtését: akár osztályok ezek a csoportok, akár csak egyes tárgyakat tanulnak külön, jóval előbbre jutnak, rövidebb idő alatt érnek célhoz és jelentős időt tehetnek szabaddá alkotó tevékenységek számára. Ezekkel a kétségtelen előnyökkel szemben két káros következményre mutatnak rá: igen nehéz elkerülni, hogy a tehetséges osztályok és csoportok ne tekintsek magukat *elitnek*, és ne érezzék magukat kiváltságosoknak a szabályos osztályokban megmaradt társaikkal való kapcsolatukban; valószínűnek látszik továbbá, hogy a kitűnő teljesítményt nyújtó tanulóknak a szabályos osztályokból történő eltávolítása erősen lecsökkenti az ott maradók erőfeszítéseit és igényeit, a nem tehetséges osztályok tanulmányi színvonalát.

A kötet utolsó nagy része 13 fejezetben eltérő jellegű eszközöket és megoldásokat mérlegel: vizsgálja az *anyanyelv*, az *új eszközök* (főként a televízió), a *matematika* felhasználásának lehetőségét a tehetséges tanulók különleges nevelésében, a *művészi és esztétikai kialakulás* feltételeit. Ezután néhány konkrét tervet és létesítményt elemez: az Egyesült Államokból a NEA (National Education Association) ajánlását, a portlandi *tantervet gyorsan tanuló gyermekek számára*, a New York melletti két *kitűnő iskola* (Long Beach, Bronx High School of Science); Kanadából az Alberta tartománybeli összetett középiskolákat; Egyiptomból a kairói tehetségesek középiskoláját. A különleges rendeltetésű iskolák közül a londoni és a moszkvai balettiskola szervezetét és működését ismerteti egy-egy szerző, egy másik pedig a tolmácsok és az élő idegen nyelveket kifogástalanul beszélő más hivatásúak különleges nevelésének kérdéseit taglalja.

A tehetséges tanulók korai felismerése és megfelelő iskolázása egyike azoknak a nagy problémáknak, melyeket a köznevelésnek a jövőben meg kell oldania. A kötet tanulmányai ezért időszerűek. Igen eltérő társadalmi viszonyok hatását is megmutatják a kérdés megítélésére (az említett országokon kívül szerepel India és Pakisztán, a most fel szabaduló Afrika, az új Görögország stb.) és a javasolt megoldásokra. A pedagógiának minden józan és emberséges megítélés szerint kettős feladatot kell megoldania egyszerre: olyan magasra kell felemelnie és olyan magasan kell tartania *mindenki* teljesítményét, milyen szintet csak elérni képes, tehát a nevelésnek ilyen értelemben *közösséginek* kell maradnia; ugyanakkor azonban ismernie és gondóznia kell a társadalom számára hasznos egyéni különbségeket, az *egyéni kitűnőséget*. A javasolt megoldások közül azok bizonyulnak majd időtállóknak, amelyek a kérdésnek erre a kettősségére tekintettel vannak.

Hogy nemcsak pedagógiai, hanem a gazdasági — társadalmi feltételek megváltoztatására is szükség van, az a tanulmányok nagy részéből világosan kiolvasható.

Kiss Árpád